

JANA PAWŁA II „LABORATORIUM WIARY” I KODEKS MORALNY DLA MŁODZIEŻY

Słowa kluczowe: Jan Paweł II, laboratorium wiary, kodeks moralny, młodzież

Keywords: John Paul II, laboratory of faith, moral code, youth

Schlüsselwörter: Johannes Paul II., Labor des Glaubens, Moralkodex, Jugend

Minęło szesnaście lat od chwili śmierci papieża Jana Pawła II (2 kwietnia 2005). Doczekaliśmy się beatyfikacji i kanonizacji tego wielkiego pasterza Kościoła. W roku 2020 obchodzona była setna rocznica Jego urodzin. W dorosłe życie wchodzi dziś pokolenie, które nie zetknęło się z papieżem Polakiem. Tym bardziej wartym uwagi i przypomnienia zdaje się być wyjątkowość spojrzenia Jana Pawła II na młodych i młodość¹. Z perspektywy minionego czasu widzimy bowiem, że Karol Wojtyła posiadał niezwykle wręcz dar dostrzegania pozytywnych aspektów młodości. Widział także problemy i zagrożenia stojące przed młodzieżą. Wielokrotnie podkreślał, że czas młodości to zadanie i wyzwanie. Dzieje się tak ponieważ mają tu miejsce pierwsze decyzje, tworzenie planów i projektów na dalsze życie. Wiąże się z tym bardzo często doświadczenie potrzeby wzniosłych ideałów, które mogłyby nadać sens i wartość życiu. Stąd papieskie wskazywanie młodym na Chrystusa jako jedynego i najważniejszego ideału ich życia. Stąd zachęta do osobistego poznawania Zbawiciela i Mistrza, a w tym kontekście do odkrywania i pogłębiania swojej wiary. Stąd również pomysł Jana Pawła II na tzw. „laboratorium wiary”, które ma prowadzić do odnowy wewnętrznej, ukształtowania w sobie i przyjęcia zasad, określanych przez Karola Wojtyłę jako kodeks moralny. Zagadnienia te zostaną przybliżone i opisane w niniejszym artykule.

* Ks. Piotr Szafranski – magister licencjat teologii, doktorant Wydziału Teologii KUL, E-mail: piotsza@interia.pl

¹ Tematyka ta jest wciąż omawiana jako fenomen, np.: J. Góra, *Ojciec pokoleń*, „Ethos” 3–4(67–68)2004, s. 149–160; A. Pieckenhagen, *Kerygmaticzny i moralny przekaz św. Jana Pawła II do młodzieży w jego listach i orędziach na Światowe Dni Młodzieży*, „Teologia i Moralność” nr 1(25), vol. 14(2019), s. 259–270; A. Sorkowicz, „*Nawet gdyby inni od was nie wymagali...*” – o samowychowaniu człowieka młodego, „Rozprawy Społeczne”, 13(1)2019, 7–16.

1. DIAGNOZA SYTUACJI MŁODZIEŻY

Młodzież to demograficzna część społeczeństwa obejmująca okres pomiędzy 15. a 25. rokiem życia. Jej zadaniem jest osiągnięcie dojrzałości osobowościowej w wymiarze ekonomicznym, socjologicznym, etycznym i religijnym². Jan Paweł II opisując młodość, nie koncentrował się jednak wyłącznie na wieku człowieka, czy wymiarach dotyczących życia społecznego. Pragnął on bowiem ukazać ogromne bogactwo i istotę młodości. W książce *Przekroczyć próg nadziei* jej autor odpowiada na pytanie: czym jest młodość? Dla Jana Pawła II jest to czas dany i zadany każdemu człowiekowi przez Boga³. Z tego względu młodość jest szczególnym darem i bogactwem⁴. Papież przypomina, że młodość to czas, w którym człowiek próbuje zrozumieć siebie, odkrywać prawdę o sobie, która jest źródłem prawdziwej wolności; czas intensywnego odkrywania własnego „ja”, oraz tworzenia „projektu życia” związanego z odkrywaniem celu i sensu ludzkiej egzystencji, a co z tym idzie, czas wybierania, przewidywania i podejmowania pierwszych własnych decyzji, które mają znaczenie dla przyszłości, w wymiarze ściśle osobowym jak i społecznym⁵.

Kim jestem? Co mam czynić, aby moje życie posiadało pełną wartość i pełny sens? W jaki sposób mogę kształtować siebie i swoją przyszłość? *Co mam czynić, aby osiągnąć życie wieczne* (Mk 10,17). To tylko niektóre z wielu pytań, jakie stawiali i stawiają wciąż młodzi ludzie. Zadają je nie tylko sobie, ale również Janowi Pawłowi II⁶. Papież, spotykając się z młodymi podczas licznych pielgrzymek i podróży, a przede wszystkim podczas Światowych Dni Młodzieży (SDM), wychodził naprzeciw ich potrzebom, pytaniom, wątpliwościom. Wysłuchiwał, wyjaśniał, pouczał, wskazywał kierunek, a jednocześnie sam zachęcał młodzież do stawiania sobie i innym kolejnych pytań. Wśród tych pytań pierwsze i główne miejsce zajmuje pytanie o człowieka. Kim jest człowiek? Kim ja jestem? Co decyduje o godności i wielkości istoty ludzkiej? Papież zachęcał młodzież, aby tego typu pytania stawiać i odważnie na nie odpowiadać. One według Jana Pawła II pociągają za sobą kolejne, bardzo podstawowe i istotne dla okresu młodzieńczego pytanie: kim jest Bóg?⁷

² P. Salamon, *Młodość (młodzież)*, w: *Jan Paweł II – Encyklopedia nauczania moralnego*, pod red. J. Nagórno, K. Jeżyny, Radom 2005 (dalej: ENM), s. 333. Zob. także: H. Łuczak, *Posługa duszpasterska wśród młodzieży polskiej*, Wrocław 1994, s. 8–10; J. Bagrowicz, *Współczesna młodzież*, AK 527(1997), s. 3–14.

³ Por. Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994, s. 101.

⁴ Por. Jan Paweł II, List do młodych *Parati semper*, 31.03.1985 (= LM), w: *Jan Paweł II do młodzieży 1978–2005. Listy, orędzia, przemówienia, homilie*, Poznań 2005 (= JPM), n. 3, s. 15.

⁵ Por. LM, n. 3 i 4. Zob. także: P. Salamon, *Młodość*, s. 334; M. Majewski, *Formacja religijna młodzieży i jej miejsce w Kościele*, w: *Ewangelizacja*, pod red. J. Kruciny, Wrocław 1980, s. 250; E. Rydz, J. Ramsz, *Rozwój celów decyzji życiowo doniosłych w biegu życia człowieka. Empiryczne badania młodzieży i osób dorosłych*, w: *Z zagadnień psychologii rozwoju człowieka*, red. E. Rydz, D. Musiał, Lublin 2007, s. 217–234.

⁶ Por. Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, s. 101. Zob. także: Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania modlitewnego, X Światowe Dni Młodzieży (SDM) – Manila – Luneta Park*, 14.01.1995, w: JPM, n. 1, s. 289; LM, n. 4 i 5; E. Gołabek, *Duchowy portret młodzieży w ujęciu Karola Wojtyły – Jana Pawła II, Młodzież nadzieją Kościoła i świata. Kolekcja Communio 18*, s. 312.

⁷ Por. Jan Paweł II, *Orędzie na XVIII Światowy Dzień Pokoju*, 08.12.1984, w: JPM, n. 4–5, s. 54–55.

Okazuje się, że człowiek zadaje sobie i innym wiele różnych pytań w życiu, jednak to właśnie w okresie młodości narzucają się one w sposób szczególnie intensywny, wręcz natarczywy. W liście do młodych z 1985 r. papież przypomniał, że tego typu pytania świadczą o dynamice rozwoju osobowości człowieka, która jest właściwa dla okresu młodości, i stanowią o wielkości jego bogactwa⁸.

Poszukiwanie odpowiedzi na pytania egzystencjalne, najbardziej podstawowe dla człowieka, wiąże się niejednokrotnie z zachwianiami młodego człowieka, z przeżywaniem kryzysu wzrastania i dojrzewania. Bywa, że nie jest on wtedy rozumiany i sam siebie nie rozumie. Jest to kolejna charakterystyczna cecha okresu młodości, na którą zwracał uwagę Jan Paweł II. Wiąże się ona z odkrywaniem wartości pci, miłości i ideałów, a także prawdziwego wymiaru wiary. Młodzi ludzie nie tylko odkrywają w młodości wymiar wiary, ale – co więcej – nie pozostają wobec niej bierni, ponieważ czują potrzebę wniesienia czynnego wkładu w rozwój zarówno swój, Kościoła, jak i społeczeństwa. Jan Paweł II ukazywał młodzieży niepowtarzalność ich młodego wieku i wartości, które mogą w tym okresie urzeczywistniać. Młodość jest wiekiem nadziei, obietnic, entuzjazmu, projektów i ideałów. Dlatego papież podkreślał wielokrotnie, że być młodym to znaczy kochać prawdę, sprawiedliwość, wolność, pokój, piękno i dobroć⁹. Okres młodości to szansa – ale i zadanie – pozostawienia fazy infantylnej, etapu otrzymywania, aby wejść w czas dawania. Jest to szansa przejścia od zależności do wypełniania własnej odpowiedzialności. Wiąże się to mocno z tym, że młody człowiek zaczyna chcieć stworzyć „swój świat”. Każdy młody człowiek jest odpowiedzialny za kształtowanie własnej osobowości, za swój rozwój i samowychowanie. Wymaga to od młodych ogromnego wkładu w ich rozwój fizyczny, intelektualny i duchowy. Ma to także związek z rozpoznawaniem i rozwijaniem swoich talentów. Poprzez pracę nad sobą, odkrywanie wartości, wchodzenie w życie wiarą, młody człowiek wzrasta i dojrze- wa, wkracza w dojrzałe życie i jest w stanie podejmować odpowiedzialne decyzje. Papież, wypowiadając słowa otuchy oraz wiary w młodych ludzi, umacniał w nich pozytywne aspiracje, pragnienia, wolę bycia aktywnymi uczestnikami życia, a także świeżość ducha, podsycającą ciągle poszukiwanie dobra i podtrzymującą w dążeniu do celu oraz nieodpartą siłę, która pcha ich ku przyszłości¹⁰.

Podczas ŚDM w Manili na Filipinach w 1995 r. Ojciec Święty przypomniał młodym, że to oni sami są w głównej mierze odpowiedzialni za nadawanie głębokiego sensu swojemu życiu¹¹, za tworzenie wspomnianego już projektu życiowej drogi. Uświadamiając sobie bowiem własną odpowiedzialność wobec Boga i bliźniego, trzeba także poprzez konkretne akty międzyludzkiej miłości i solidarności reagować na osobiste tragedie drugiego człowieka. Te słowa wypowiadał Jan Paweł

⁸ Por. *LM*, n. 3.

⁹ Por. Jan Paweł II, *Orędzie na II ŚDM*, 30.11.1986, w: *JPM*, n. 2, s. 63. Zob. także: Jan Paweł II, *Podstawowy problem ludzkiego życia*. Homilia podczas Mszy św. dla młodzieży – Lizbona 14.05.1982, w: *Podręcznik Pokolenia JP II. Ojcowskie słowo do młodych świata, Polski i Lednicy*, Poznań 2008, (= *OSdM*), n. 2, s. 75.

¹⁰ Por. *LM*, n. 12–14. Zob. także: Jan Paweł II, *Homilia podczas Mszy św. na zakończenie IV ŚDM*, IV ŚDM – Santiago de Compostela – Monte del Gozo, 20.08.1989, w: *JPM*, n. 8, s. 221–222.

¹¹ Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania modlitewnego*, X ŚDM – Manila – Luneta Park, 14.01.1995, w: *JPM*, n. 1, s. 290.

II w kontekście trudności i zagrożeń, które czyhają zawsze na młodzież. Zauważył, że stoi ona nieustannie przed wyzwaniami, niebezpieczeństwami, a także nadziejami proponowanymi przez współczesny świat. Dlatego nie jest jej łatwo nakreślić właściwy plan swego życia. Młodzież bowiem napotyka często na zasadzki świata, które zdecydowanie wypaczają poszukiwania szczęścia i sensu. Papież, nawiązując do współczesnego kontekstu, w którym młodzież buduje i kształtuje swoje życie, widział także pozytywne cechy młodego pokolenia. Są nimi według niego wrażliwość na wartości, braterstwo, przyjaźń czy solidarność. Jednocześnie przestrzegał swoich młodych słuchaczy przed niebezpieczeństwami. Wskazywał im, że istnieje wiele głosów zewnętrznych, środowisk i organizacji zmierzających do deprawacji młodzieży. Proponują one wzorce zachowań, które – w imię tzw. nowoczesności – hołdują różnym pseudowartościom, proponując styl życia oparty na chwilowych doznaniach i złudnych efektach¹².

Kreśląc w ten sposób obraz okresu młodości, podczas wielu spotkań z młodymi, Jan Paweł II ukazywał również główne pokusy współczesności. Wśród nich wymieniał między innymi: przesadny krytycyzm poddający wszystko niepotrzebnej dyskusji; sceptycyzm, który wobec tradycyjnych wartości łatwo przeradza się w cynizm wobec problemów pracy, kariery czy samego małżeństwa; handel rozrywką, zwłaszcza w krajach bogatszych, który odciąga od zaangażowania się w życie i sprzyja postawom bierności, egoizmu i izolacji; wszelkiego typu reklamy, które podsycają naturalną skłonność do unikania wysiłku, obiecując natychmiastowe zaspokojenie wszelkich pragnień, podczas gdy konsumizm z tym związany dyktuje, by człowiek szukał urzeczywistnienia samego siebie przede wszystkim w wykorzystaniu dóbr materialnych. Pod wpływem tego typu pokus wielu młodych popada w sidła niekontrolowanych instynktów, szukając szczęścia na drogach w rzeczywistości pozbawionych ludzkich perspektyw. Papież miał tu na myśli ucieczki od odpowiedzialności, które przejawiają się alkoholizmem, narkotykami, pornografią, rozwiązłością, przelotnymi związkami nie prowadzącymi do małżeństwa i założenia rodziny, hedonizmem, obojętnością i cynizmem¹³.

Mówiąc o sytuacji współczesnej młodzieży, Jan Paweł II kładł też mocny nacisk na konieczność obecności w ich życiu autorytetów i wzorów postępowania. Młody człowiek potrzebuje bowiem przewodników, gdyż bardzo często skrycie pragnie uczynić ze swego życia coś wielkiego. Papież wymienia wśród nich między innymi nauczycieli, wychowawców i kapłanów, którzy swoim życiem i przykładem winni być dla młodych wzorem postępowania. Według Jana Pawła II autorytety takie muszą potwierdzić się równocześnie jako ludzie bliscy młodzieży, jako ci, którzy idą z młodymi po tych ich młodzieńczych drogach. Jako doświadczony nauczyciel Biskup Rzymu przestrzega jednocześnie przed fałszywymi nauczycielami, którzy należą dość często do intelektualnej elity kręgów nauki, kultury, środków przekazu, głosząc antyewangelię. Twierdzą oni, że nie ma żadnych ideałów i często proponują formy postępowania niezgodne z sumieniem i zdrowym rozsądkiem. W ten sposób,

¹² Por. Jan Paweł II, *Spotkanie z młodzieżą*, IV ŚDM – Santiago de Compostela – Monte del Gozo, 19.08.1989, w: *JPM*, n. 3.3, s. 214. Zob. także: H. Łuczak, *Posługa duszpasterska*, s. 52.

¹³ Por. *LM*, n. 13. Zob. także: Jan Paweł II, *Spotkanie z młodzieżą*, IV ŚDM – Santiago de Compostela – Monte del Gozo, 19.08.1989, n. 3.3, s. 214; Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, s. 101.

świadomie lub nie, pogrążają miliony młodych ludzi w smutku i samotności, odbierając im nadzieję, radość, szczęście i zdolność do prawdziwej miłości¹⁴.

W liście z 1985 r., skierowanym do młodzieży całego świata, papież przypomniał, że młodość ma wartość tylko wówczas, gdy jednocześnie jest wzrastaniem. Chodzi tu o wzrastanie, które dokonuje się we wspólnocie z innymi, poprzez kontakt i przebywanie z drugim człowiekiem, a także obcowanie z przyrodą. Trud i wysiłek, które są twórcze, mogą także stanowić element odpoczynku niezbędnego w czasie studiów i pracy, o czym Jan Paweł II sam wielokrotnie zaświadczał. Wysiłek, który podejmuje młodzież, z natury związany jest z okresem rozpoznawania i rozwijania swoich talentów, jakim jest właśnie młodość. Jan Paweł II podkreślał, że praca młodzieży związana jest ze szkołą i służy przygotowaniu się do życia w wieku dojrzałym. Wskazywał, że w szkole młody człowiek zdobywa sprawności intelektualne, techniczne i praktyczne. Bardzo istotne dla jego właściwego rozwoju jest też poznawanie siły twórczej człowieka, jego dzieł w obszarze kultury, sztuki i nauki. Porównując okres młodości do czasu zasiewów i przygotowania gruntu pod przyszłe zbiory, papież przypominał młodzieży, że żywe zaangażowanie w okresie młodości pozwoli jej na lepsze i skuteczniejsze wypełnienie posłannictwa w przyszłości. Chodzi tu między innymi o „przykładanie się” do nauki. Do wzrostu człowieka w sposób pośredni przyczyniają się: kontakt z przyrodą i z drugim człowiekiem. Bezpośrednio natomiast stanowi o tym obcowanie z Bogiem, a zwłaszcza modlitwa. Ponieważ młodość poszukuje wzorów i przykładów, Jan Paweł II wskazywał młodym Jezusa Chrystusa, jako najlepszego Nauczyciela, Ideał i Autorytet ich życia. Zachęcał, by żyć z Nim zawsze w przyjaźni, gdyż to właśnie On chce być dla młodych podporą i umacniać w młodzieńczej walce o zdobywanie takich cnót jak: wiara, miłość, uczciwość, szlachetność, czystość i wielkoduszość. To Chrystus daje odwagę, by wytrwale dążyć do doskonalenia samych siebie i społeczeństw, czyniąc je bardziej ludzkim i braterskim. Wzór człowieka, człowieczeństwo pełne, proste i przejrzyste młodzi odnajdą patrząc właśnie w kierunku Zbawiciela. On daje moc i siłę w obliczu trudności związanych z niepowodzeniami, z którymi ludzie spotykają się każdego dnia. W obliczu trudności i doświadczeń młodzi w szczególnie sposób powinni zwrócić się do Chrystusa, bo On pomaga przetrwać każde niepowodzenia, ponieważ rozumie najtajniejsze pragnienia ich serca. Tym samym papież ukazywał Ewangelię jako alternatywę wobec utraty życia dla marności, alternatywę wobec przeżycia go w sposób powierzchowny. W sposób jasny i prosty tłumaczy przy tym, w jaki sposób młodzi mają podjąć tutaj właściwe wybory i projekty. Istotną rolę odgrywa w tym przypadku sumienie oraz świadomość moralna. Papież przynagla więc i prosi, by młodzi w imię Jezusa podjęli walkę o własne życie, poprzez budowanie trwałych fundamentów wartości i ideałów moralnych¹⁵.

¹⁴ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwaniu modlitewnego*, XV ŚDM Rzym – Tor Vergata – błonie, 19. 08. 2000, w: *JPM*, n. 5, s. 353. Zob. także: Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania modlitewnego*, X ŚDM – Manila Luneta Park, 14. 01. 1995, w: *JPM*, n. 2, s. 290; Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, s. 102.

¹⁵ Por. *LM*, n. 12 i n. 14. Zob. także: Jan Paweł II, *Tekst przemówienia papieskiego przekazany młodzieży do refleksji*, XI ŚDM – Paryż – Pola Marsowe, 21. 08. 1997, w: *JPM*, n. 4, s. 313; P. Salamón, *Młodość*, s. 334–335.

W liście apostolskim na zakończenie Roku Jubileuszowego *Novo millennio ineunte* Jan Paweł II, wspominając swoje spotkanie z młodymi całego świata w Rzymie zauważa, że istnieje wciąż pewna tendencja do pesymistycznego patrzenia na młodych ze względu na wszystkie ich problemy i słabości, z jakimi zmagają się we współczesnym społeczeństwie¹⁶. Jego zdaniem, wielu dorosłych zbyt często nie potrafi dowartościować wielkiego potencjału dobra, które tkwi w młodzieży. Tymczasem Biskup Rzymu wskazuje na owoc swoich osobistych doświadczeń. Wiążą się one z niesieniem i zachowaniem w sercu obrazu młodzieży, która mimo możliwych dwuznaczności wyraża głęboką tęsknotę za autentycznymi wartościami, mającymi swą pełnię w Chrystusie¹⁷.

2. ZAPROSZENIE DO „LABORATORIUM WIARY”

Młody człowiek często zadaje sobie pytania: Jak powinienem przeżyć swoje życie, aby go nie zmarnować? Na jakim fundamencie powinienem je budować, aby było ono naprawdę szczęśliwe? Jan Paweł II dostrzegał w młodych radość, entuzjazm, ambicje i pracowitość. W oparciu o nie, odpowiadał młodzieży na jej pytania, wskazując na istotną rolę wiary i jej odkrywanie w procesie kształtowania projektu własnego życia¹⁸. Według papieża poszukiwanie sensu oraz wartości to fascynująca i radosna przygoda, choć jest ona także trudnym i odpowiedzialnym zadaniem. Biskup Rzymu był przekonany, że młody człowiek z biegiem lat staje się tego świadomy, a dojrzewając odkrywa, iż sam dla siebie staje się twórcą własnego szczęścia. Zależy ono od wybranych przez niego wartości, od tego za kim się opowie i w co będzie wierzył. Wobec duchowych niebezpieczeństw oraz fałszywych dróg wskazywanych przez głosy zewnętrzne, młody człowiek może jednak odkryć w sobie siłę i energię, która popycha ku temu, co nieskończenie przewyższa, co wychodzi ponad powierzchowność i rozpacz. W ten sposób zaczyna doświadczać „Kogoś Innego”, kto nieskończenie go przerasta¹⁹.

W zrozumieniu tego procesu Jan Paweł II posłużył się obrazem ewangelicznego młodzieńca, w którym młodzi mogą dostrzec swoje własne odbicie. Młodzieniec ów stanął przed Chrystusem ze swoimi dylematami, prosząc o pomoc. Prawdopodobnie trafił go problem poznania i odkrycia tego co wartościowe i mające sens życiowy, skoro odważył się zapytać: *Nauczycielu dobry, co mam czynić, aby osiągnąć życie wieczne?* (Mt 19,16). Według papieża w spotkaniu młodzieńca z Jezusem ukryta jest podstawowa prawda ludzkiego życia: *Nikt nie jest dobry tylko sam Bóg* (Mk 10,18). Oznacza ona, że tylko Bóg jest dobrem, światłem, prawdą, drogą. On jest ostatecznym odniesieniem w podejmowanych wyborach i decyzjach co do obrania wartości. On nadaje sens ludzkiej egzystencji²⁰.

¹⁶ Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte*, 06.01.2001, Kraków 2001, n. 9, s. 9–10.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Por. Jan Paweł II, *Podstawowy problem ludzkiego życia*. Homilia podczas Mszy św. dla młodzieży, Lizbona, 14.05.1982, n. 3, s. 76.

¹⁹ Por. Jan Paweł II, *Orędzie na VIII ŚDM*, 15.08.1992, w: *JPM*, n. 3, s. 96.

²⁰ Por. *LM*, n. 1–5.

Jan Paweł II wskazywał młodym ludziom na Boga, wiarę, świat nadprzyrodzony, jako fundament życia, choć jednocześnie zdawał sobie sprawę z ich niełatwej egzystencjalnej sytuacji. Wiedział o potędze zwątpienia, kwestionowaniu praw dekalogu i Ewangelii. Miał świadomość dokonujących się procesów sekularyzacji, coraz większego oddalania się młodych od Boga, zrywania więzi i kontaktu z Nim. Wskazywał, że prowadzą one do konfliktu z innymi ludźmi i z samym sobą. Mimo tego wierzył, że młody człowiek poszukujący prawdy pragnie podążać za Chrystusem. W swoich przesłaniach do młodych przypominał, że w pragnieniu tym, trzeba liczyć się z ograniczonością swojej natury, czyli z niemożliwością osiągnięcia nadprzyrodzonego celu tylko własnymi siłami. Potrzeba tu pomocy, czyli środków nadprzyrodzonych jakimi są: sakramenty, cnoty zarówno boskie jak i kardynalne, oraz charyzmaty udzielane przez Ducha Świętego²¹. Papież przypominał swoim słuchaczom o potrzebie nieustannego rozwoju tego duchowego bogactwa. O kształtowaniu w sobie cnót (zwłaszcza wiary, nadziei i miłości) oraz takich postaw i zachowań, które pomogą w szlachetnym i chrześcijańskim postępowaniu w otaczającej młodych rzeczywistości²².

W swoim przesłaniu do młodzieży Jan Paweł II przypominał o doktrynie wiary. Był katechetą i nauczycielem wskazującym na to, co fundamentalne w religijności chrześcijanina. Jednak centrum papieskiego dialogu z młodymi było przypomnienie o konieczności prawdziwej i żywej więzi z Jezusem Chrystusem. To On, jako jedyny Odkupiciel człowieka, musi stać w jego życiu na najważniejszym miejscu²³. „Ja jestem wśród was – właśnie po to, żeby mówić wam o Chrystusie” – przypominał Ojciec Święty²⁴. Celem jego duszpasterskiej troski było skonfrontowanie młodych ludzi, ich umysłów, woli, ideałów z osobą Chrystusa, Jego orędziem i stawianymi przez Niego wymaganiami. Bardzo często zachęcał swoich słuchaczy, aby młodość przeżywali z zapałem i z zaangażowaniem, w łączności z Mistrzem, tak aby On stał się centrum całego ich życia, ośrodkiem stałym i najważniejszym punktem odniesienia dla myśli i decyzji, szlachetnego zaangażowania w sprawę dobra; aby Jezus Chrystus zajął centralne miejsce w ich sercach²⁵.

W jaki sposób odnaleźć Chrystusa? Jak wybrać ten najsolidniejszy fundament życia? Jan Paweł II wskazuje tu na tajemnicę początku i dojrzewania wiary. Przy-

²¹ Por. R. Kostecki, *Tajemnica współżycia z Bogiem*, Kraków 1985, s. 17.

²² Por. Jan Paweł II, *Wszyscy jesteście powołani do pracy nad przemianą świata*. Spotkanie z młodzieżą w parku Sziwadzi, Bombaj, 10.02.1986, w: *OSdM*, n. 2, s. 236. Zob. także: Jan Paweł II, „*Bądźcie nieugięci, gdy trzeba bronić prawdy*”. Spotkanie z młodzieżą diecezji Como, *OsRomPol* 7–8(1996), s. 22–25.

²³ Por. D. Xerri, *Jezus Chrystus jedyną nadzieją człowieka w nauczaniu Jana Pawła II, Młodość nadzieją Kościoła i świata. Kolekcja Communio 18*, s. 443.

²⁴ Jan Paweł II, *Pomóżcie budować społeczeństwo nowe*. Spotkanie z młodzieżą, Monza, 21.05.1983, w: *OSdM*, n. 1, s. 98.

²⁵ Por. Jan Paweł II, *Homilia podczas Mszy św. dla uczestników VII Międzynarodowego Forum Młodzieży, XV ŚDM – Rzym – Castel Gandolfo – dziedziniec Pałacu Apostolskiego*, 17.08.2000, w: *JPM*, n. 2, s. 348. Zob. także: Jan Paweł II, Encyklika *Redemptor hominis*, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, n. 10, s. 16; H. Velarde, *Kościół, który żyje Eucharystią i w niej się wyraża, Młodość nadzieją Kościoła i świata. Kolekcja Communio 18*, s. 228; D. Xerri, *Jezus Chrystus jedyną nadzieją*, s. 446–447.

pomina, że na pierwszym miejscu jest zawsze łaska objawienia, a więc wewnętrzne, niewyraźne udzielenie się Boga człowiekowi. Za nią idzie wezwanie do udzielenia odpowiedzi. Na końcu jest odpowiedź człowieka, która odtąd kształtuje całe jego życie i nadaje mu sens²⁶. Tę tajemnicę i proces papież Polak określa jako „laboratorium wiary”, do którego każdy człowiek, a zwłaszcza młody jest zaproszony. W opisie tej duchowej przestrzeni Biskup Rzymu posługuje się obrazem zaczerpniętym z Ewangelii. Chodzi o dialog Jezusa z uczniami pod Cezareą Filipową, o postawione tam pytanie: *Za kogo Mnie uważacie* (Mt 16,15)²⁷. Stawiający je pragnie, aby uczniowie uświadomili sobie to co kryje się w ich sercach i umysłach, a także by wypowiedzieli swoje przekonanie. Oto czym jest wiara – mówi Jan Paweł II. Jest ona odpowiedzią człowieka rozumnego i wolnego na słowo Boga. Dialog spod Cezarei Filipowej stanowi poniekąd sprawdzian dojrzałości wiary tych, którzy są najbliżsi Chrystusowi. Tak więc laboratorium wiary jest szczególnie miejscem doświadczania miłości, obecności i bliskości Zbawiciela, dzięki którym chrześcijanin poznaje czym jest wiara i w jaki sposób może w niej wzrastać.

Ponadto papież przypomina też, że wiara jest darem, cnotą nadprzyrodzoną i wlaną darmo przez Boga. Wskazuje tu na wyznanie św. Piotra: *Ty jesteś Mesjasz, Syn Boga żywego* (Mt 16,16) oraz na odpowiedź Jezusa: *Błogosławiony jesteś, Szymonie, Synu Jony. Albowiem ciało i krew nie objawiły ci tego, lecz Ojciec mój, który jest w niebie* (Mt 16,17). By móc przyjąć dar wiary, by móc ją wyznać przed Bogiem i ludźmi, potrzebna jest człowiekowi łaska Boża uprzedzająca i wspomagająca oraz wsparcie od Ducha Świętego, który porusza serce i otwiera oczy rozumu²⁸. Podkreślić należy tu dwa ważne aspekty: personalistyczny, ukazujący dobrowolność otwarcia się człowieka na Boga oraz teologiczny, w którym Bóg wzywa i wspomaga człowieka łaską popartą darami Ducha Świętego. Bóg daje swojego Ducha, aby każdy mógł powiedzieć „wierzę”, a potem posługuje się człowiekiem wezwanym, by ten dawał o Nim świadectwo na całej ziemi. Wiara zawiera w sobie dynamikę, ukierunkowanie na przyszłość. Nie jest nigdy aktem do końca wypełnionym. Stąd można mówić o drodze wiary, itinerarium ku Bogu, którego wspaniały przykład daje przypomniana w nauczaniu papieskim Maryja, Matka Odkupiciela²⁹. Ojciec Święty przypominał tu nauczanie Soboru Watykańskiego II dotyczące objawiania się Boga, który w swej miłości, „zwraca się do ludzi jak do przyjaciół i obcuje z nimi, by ich zaprosić do wspólnoty z sobą i przyjąć ich do niej”³⁰. Poprzez akt wiary człowiek

²⁶ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego*, XV ŚDM – Tor Vergata, błonie, 19.08.2000, n. 1, s. 350.

²⁷ Tamże.

²⁸ Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei Verbum*, 18.11.1965 (= KO), w: *Sobór Watykański II. konstytucje, dekryty, deklaracje*, tekst polski, Poznań 2002, n. 5, s. 351–352. Zob. także: KKK, n. 143.

²⁹ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris Mater*, 25.03.1987, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, n. 14, s. 272–273. Zob. także: Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego*, XV ŚDM – Rzym – Tor Vergata – błonie, 19.08.2000, n. 1, s. 350; Jan Paweł II, *Przemówienie do młodzieży*, XV ŚDM – Plac św. Piotra, 15.08.2000, w: *JPM*, n. 4, s. 345.

³⁰ KO, n. 2.

odpowiada na to zaproszenie, z wolnej woli cały powierza się Bogu. Pismo Święte nazywa tę odpowiedź człowieka „posłuszeństwem wiary” (por. Rz 1,5; 16,26)³¹.

Kontynuując próbę opisu „laboratorium wiary” Jan Paweł II przypomina młodym kolejny ewangeliczny obraz, spotkanie Chrystusa zmartwychwstałego z Tomaszem apostołem (por. J 20,19–29). Jak zauważa papież, w Wieczerniku stajemy wobec bardziej radykalnej dialektyki wiary i niedowierzania, a równocześnie wobec jeszcze głębszego wyznania prawdy o Chrystusie. W ten sposób pojawia się tu jakby nowy element „laboratorium wiary”. Objawienie Boże, dialog Chrystusa i człowieka (znany z opisu spod Cezarei Filipowej) zostały wzbogacone w Wieczerniku poprzez osobiste spotkanie ucznia ze Zmartwychwstałym. To spotkanie staje się początkiem nowej relacji między człowiekiem a Chrystusem, w której człowiek egzystencjalnie uznaje, że Chrystus jest Panem i Bogiem, „nie tylko Panem i Bogiem świata i ludzkości, ale Panem i Bogiem mojego, konkretnego ludzkiego istnienia”³².

Do takiego spotkania i doświadczenia Chrystusa Jan Paweł II zapraszał młodzież wielokrotnie. Modlił się także o tę łaskę wraz z młodymi³³, wskazując że więź z Jezusem i obranie Go za przewodnika, pozwala łatwiej odnaleźć źródła nadziei oraz sposoby mądrego działania w trudnych sytuacjach życiowych³⁴. Według papieża Polaka dzięki odpowiedzi udzielonej Bogu, wszystkie władze duchowe człowieka, a więc rozum, wola i uczucia w sposób decydujący wpływają na całą jego postawę, na światopogląd, na jego postępowanie³⁵. Wiara nie jest jednak uczuciem ślepych, lecz świadomą i przemyślaną zgodą na Boże wezwanie. Człowiek, który zwraca się ku Bogu aktem wiary, pragnie dobrowolnie i całkowicie Mu się powierzyć. Pragnie osobiście przyłączyć się do Boga i równocześnie uznać całą prawdę, którą On objawił. Według Biskupa Rzymu za taką postawą wiary idą poważne konsekwencje, konkretne postawy człowieka. Pójście za Jezusem, pójście śladami Apostołów, wymaga opowiedzenia się po Jego stronie. Dlatego papież przypominał młodym: „Wierzyć, znaczy widzieć rzeczy tak, jak widzi je Bóg, mieć udział w Bożej wizji świata i człowieka”³⁶. Postawę taką utrudniają dość często wypaczone, dziecięce i naiwne wyobrażenia Boga, które pozostają w świadomości młodych chrześcijan. Dlatego Ojciec Święty apeluje o konieczność otrząśnięcia się z tego typu infantylizmu. Mówi do młodych: „Jeżeli [wiara] taką się jeszcze wydaje, to dlatego, że młodzi i dorośli zaniedbali troski o jej wzrost, zgodny z rytmem rozwoju ludzkiego. Wiara nie jest pięknym odzieniem na okres dzieciństwa. Wiara jest darem Bożym, jest strumieniem światła i siły, który płynie od Niego, który ma oświecać i dyna-

³¹ Por. KO, n. 5. Zob. także: KKK, n. 143 i 1814.

³² Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego*, XV ŚDM – Rzym – Tor Vergata – błonie, 19.08.2000, n. 2, s. 351.

³³ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie do młodzieży*, XV ŚDM – Rzym – Plac św. Piotra, 15.08.2000, n. 6, s. 346. Zob. także: Jan Paweł II, *Orędzie na XV ŚDM*, 29.06.1999, w: *JPM*, n. 5, s. 139–140; Jan Paweł II, *Rozważanie w czasie Apelu Jasnogórskiego*, Częstochowa – Jasna Góra, 18.06.1983, w: *JPM*, n. 8, s. 401.

³⁴ Por. Jan Paweł II, *Homilia w Niedzielę Palmową podczas Jubileuszu młodych w roku odkupienia*, Rzym – Plac św. Piotra, 15.04.1984, w: *JPM*, n. 7, s. 173.

³⁵ Por. Jan Paweł II, *Orędzie na XVIII Światowy Dzień Pokoju*, 08.12.1984, w: *JPM*, n. 6, s. 55. Zob. także: KKK, n. 154; P. Salamon, *Co Chrystus*, s. 137.

³⁶ Jan Paweł II, *Orędzie na XIII ŚDM*, 30.11.1997, w: *JPM*, n. 2, s. 119.

mizować wszystkie dziedziny życia, w miarę jak staje się ono odpowiedzialne³⁷. Według Jana Pawła II dojrzałe związanie się z Chrystusem wymaga jednocześnie pogłębienia prawd wiary, znajomości najważniejszych problemów, a także odpowiedzi chrześcijańskiej nauki³⁸.

Ponieważ nauczania Mistrza i Przyjaciela jakim jest Jezus nie przyjmuje się na zasadzie sympatii, wzruszenia, czy statycznej religijności, papież przypominał też swoim słuchaczom, że każde spotkanie z Chrystusem oznacza otwarcie się z pokorą na światło, którego nikt inny nie może udzielić. Światłem tym jest Ewangelia. Stąd papieska zachęca do częstej lektury Pisma Świętego, do uważnego studium nauki Chrystusa, przekazywanej przez autorytet Kościoła. Oprócz tego źródłami światła są także sakramenty oraz codzienna rozmowa młodego chrześcijanina z Jezusem, czyli modlitwa. Zdaniem Jana Pawła II ich praktykowanie prowadzi w konsekwencji do wiary oczyszczonej, do postawy wiary bez zastrzeżeń³⁹. W ten sposób, to co każdy ochrzczony wyraża słowem „wierzę”, posiada oprócz Boskiej równocześnie ludzką autentyczność i oryginalność. Jest to przekonanie i przeświadczenie o prawdzie Objawienia, oparte na akcie wolnej woli. Nie oznacza ono „dowolności”, ale bardziej to, że człowiek wezwany jest, by odpowiedzieć na zaproszenie i dar Boga wolnym przyłgnięciem całej swej osoby do Niego⁴⁰.

Z wymaganiami wynikającymi z życia wiarą musieli się zmierzyć nie tylko apostołowie, ale również liczni święci minionych wieków. Oni także doświadczali trudności, wątpliwości i kryzysów, które stanowią jeden z kolejnych elementów papieskiego „laboratorium wiary”. Jan Paweł II był tego w pełni świadomy, dlatego wskazując na przykład życia świętych, dodawał młodym odwagi, by mężnie i z radością podejmowali projekt życia, wypełniając go pogłębieniem i wzrostem wiary. Nadzieją i siłą młodych zawsze będzie Chrystus. Dlatego papież przynagla młodzież, by usłyszała Jego głos i podążała za Nim⁴¹. Wzorem w tej drodze są apostołowie wychodzący dzięki mocy Ducha Świętego z Wieczernika, „w pełni świadomi prawdy, jaką Bóg objawił w Jezusie Chrystusie – prawdy, która miała ukształtować ich życie osobiste i życie Kościoła na przestrzeni historii”⁴².

Uaktualnieniem przypomnianych wyżej obrazów z Wieczernika są według papieża Światowe Dni Młodzieży. Zwracając się do młodych zgromadzonych na bło-

³⁷ Jan Paweł II, *Przemówienie do studentów Wybrzeża Kości Słoniowej*, *OsRomPol* 6(1980), s. 21. Zob. także: Jan Paweł II, *Odpowiedzi na pytania dotyczące wiary, Kościoła, świata. Dialog z młodzieżą w Lyonie*, *OsRomPol* 10(1986), s. 27.

³⁸ Por. Jan Paweł II, *Spotkanie rozpoczynające II ŚDM* – Buenos Aires, 11.04.1987, w: *JPM*, s. 187. Zob. także: Jan Paweł II, *Postępujcie na swej drodze jako ludzie radości*. Spotkanie z młodzieżą w Salzburgu, *OsRomPol* 8(1988), s. 21.

³⁹ Por. Jan Paweł II, *Spotkanie rozpoczynające II ŚDM* – Buenos Aires, 11.04.1987, s. 187. Zob. także: Sobór Watykański II, Dekret o formacji kapłanów *Optatam totius*, 28.10.1965, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, tekst polski, Poznań 2002, n. 8, s. 293; KO, 21; S. Zawada, *Wiara*, w: *ENM*, s. 572.

⁴⁰ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego*, XV ŚDM – Rzym – Tor Vergata, błonie, 19.08.2000, n. 1, s. 350.

⁴¹ Por. Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania modlitewnego*, VIII ŚDM – Denver – Cherry Creek State Park, 14.08.1993, w: *JPM*, cz. 1, n. 4, s. 265–266.

⁴² Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego*, XV ŚDM – Rzym – Tor Vergata – błonie, 19.08.2000, n. 3, s. 351.

niach Tor Vergata w Rzymie, Ojciec Święty wskazał, że to spotkanie jest również swego rodzaju „laboratorium wiary”. Mogą oni bowiem odnaleźć w sobie samych dialektykę pytań i odpowiedzi zaczerpniętą z Ewangelii. Mogą też przeżywać trudności i pokusy niedowierzania, a równocześnie przechodzić stopnie dojrzewania w świadomości i w przekonaniu co do swojej wiary. Według Jana Pawła II, wciąż bowiem „w tym przedziwnym laboratorium ludzkiego ducha – czyli właśnie w laboratorium wiary – spotykają się ze sobą Bóg i człowiek. Wciąż Chrystus zmartwychwstały wchodzi do wiecznika naszego życia i pozwala każdemu doświadczyć swojej obecności oraz wyznać: Ty, o Chryste, jesteś „moim Panem i moim Bogiem”⁴³.

3. NAWRÓCENIE – KODEKS MORALNY – GŁOS SUMIENIA

Jan Paweł II przypominał w swoim nauczaniu skierowanym do młodzieży, że wiara, którą młody człowiek odkrywa w „laboratorium wiary”, jest jego odpowiedzią na słowo Boga. Wiara w Chrystusa nie ogranicza się jednak tylko do aspektu dogmatycznego, ale również i przede wszystkim do aspektu praktycznego, czyli moralnego. Papież wskazywał więc swym młodym słuchaczom, że wiara w Boga to nie rodzaj biernego fideizmu. Trzeba ją urzeczywistnić w życiu poprzez wiarę i miłość. Za łaską odkrycia obecności Jezusa, doświadczenia Jego miłości, szczególnego i osobistego spotkania z Nim, idzie wezwanie do udzielenia przez człowieka odpowiedzi na tę obecność, odpowiedzi osobistej i konkretnej, popartej poświęceniem Mu swojego życia, a wypływającej z powiedzenia „tak” Chrystusowi⁴⁴. Według papieża Polaka, to doświadczenie człowieka stanowi początek i warunek jego nawrócenia. Gdy odkryje on bowiem i doświadczy Boga miłosiernego i przebaczącego, nie może już żyć inaczej, jak tylko nawracając się nieustannie ku Niemu⁴⁵.

Katechizm Kościoła Katolickiego przypomina, że wiara w Boga i miłowanie Go całą swoją istotą ma ogromne konsekwencje dla całego życia człowieka⁴⁶. W nauczaniu Jana Pawła II jest ona ukazana jako postawa, obejmująca całe ludzkie życie, wszystkie jego wymiary. Stanowi ona niejako horyzont, do którego odnoszą się wszystkie ludzkie działania. Oznacza to, że głęboko przeżywana wiara, wywiera wpływ na decyzje moralne człowieka⁴⁷. Według papieża, angażuje ona całą egzystencję chrześcijanina. Jest spotkaniem, dialogiem, komunią miłości i życia mię-

⁴³ Tamże, s. 352.

⁴⁴ Por. Jan Paweł II, *Orędzie na IV ŚDM*, 27.11.1988, w: *JPM*, n. 1, s. 71–72. Zob. także: Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego*, XII ŚDM – Paryż – Longchamp – hipodrom, 23.08.1997, w: *JPM*, n. 6, s. 330.

⁴⁵ Por. Jan Paweł II, *Orędzie na XIV ŚDM*, 06.01.1999, w: *JPM*, n. 4, s. 130. Zob. także: Jan Paweł II, Encyklika *Dives in misericordia*, 30.11.1980, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, n. 13, s. 91.

⁴⁶ *KKK*, n. 222.

⁴⁷ Por. S. Zawada, *Wiara*, s. 572.

dzy wierzącym a Jezusem: Drogą, Prawdą i Życiem (por. J 14,6)⁴⁸. Ojciec Święty przypomina, że posiada ona swój wymiar moralny. Stanowi źródło zgodnego z nią życiowego zaangażowania i zarazem takiego się domaga. Obejmuje i wydoskonala przyjęcie i zachowanie Bożych przykazań⁴⁹. To właściwe wybory i decyzje moralne sprawiają, że wiara staje się świadectwem wobec Boga i ludzi. Brak dojrzałego i konsekwentnego przeżywania wiary prowadzi do postawy, która nie jest wiarygodnym wzorem do naśladowania⁵⁰. Stąd papieskie wołanie do młodych o nawrócenie, o umiejętność krytycznego spojrzenia na siebie samego, która jest warunkiem ukształtowania dorosłej i dojrzałej osobowości⁵¹. Nawrócony i pozwalający kształtować się Chrystusowi młody chrześcijanin może w ten sposób stać się budowniczym nowego świata, nowego społeczeństwa. Dlatego Jan Paweł II przypomina młodzieży: „Okazicie niezmożoną siłę waszej młodości poprzez radość i odwagę wiary chrześcijańskiej, tej wiary, która rodzi zwycięstwo nad siłami zła!”⁵².

Uczestnictwo w „laboratorium wiary”, wybór Chrystusa, podążanie za Nim ścieżką nawrócenia i chrześcijańskiej moralności wiąże się też z podjęciem walki duchowej, a także doświadczeniem męczeństwa, o którym Biskup Rzymu przypominał młodym⁵³. Walka duchowa dokonuje się w codziennym życiu, w konkretnej epoce, historii i sytuacji egzystencjalnej każdego chrześcijanina. Łączy się ona dość często z doświadczeniem cierpienia, zwłaszcza w chwilach wyborów sprzecznych z obyczajami świata. Papież nie lęka się jednak prosić młodych o podjęcie takiej drogi. Przypomina, że jest dla nich wymagającym przyjacielem, bo sam Jezus jest wymagający żądając od swego ucznia wszystkiego⁵⁴. To bowiem co posiada wartość kosztuje, podobnie jak skarb lub drogocenna perła z Ewangelii. Podążanie za Chrystusem, oznacza niesienie krzyża, utratę życia, umęczenie, które mimo ogromu ciężaru prowadzą jednak do szczęśliwości z Bogiem⁵⁵.

Pomocą, którą Jan Paweł II oferuje młodym w ich drodze nawracania się i wzrostu, jest przypomniany przez niego kodeks moralności. Chodzi tu o Dekalog, czyli

⁴⁸ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, 06.08.1993, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, Kraków 1996, n. 88, s. 609–610. Zob. także: Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne*, IV ŚDM – Santiago de Compostela plac Obradoiro, 19.08.1989, w: *JPM*, n. 5, s. 204.

⁴⁹ Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, 06.08.1993, n. 89.

⁵⁰ Por. S. Zawada, *Wiara*, s. 572–573. Zob. także: Jan Paweł II, *Przemówienie do młodzieży*, XV ŚDM – Rzym – Plac św. Piotra, 15.08.2000, w: *JPM*, n. 4, s. 345.

⁵¹ Por. Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio*, 07.12.1990, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, n. 46, s. 419–420. Zob. także: Jan Paweł II, *Kochajcie życie – ten dar i misję, które Bóg wam powierza*. Spotkanie z młodzieżą rzymską w Auli Pawła VI, 25.03.1999, w: *OSdM*, n. 2, s. 636.

⁵² Jan Paweł II, *Pomóżcie budować społeczeństwo nowe*. Spotkanie z młodzieżą, Monza, 21.05.1983, n. 3, s. 99.

⁵³ Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego*, XV ŚDM – Tor Vergata – błonie, 19.08.2000, n. 4, s. 352.

⁵⁴ Jan Paweł II, *Tworzyć*, Strasburg, 08.10.1988, w: *OSdM*, n. 4, s. 318.

⁵⁵ Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego*, XII ŚDM – Longchamp – hipodrom, 23.08.1997, n. 6, s. 330. Zob. także: Jan Paweł II, *Być chrześcijaninem, znaczy zgodzić się na życie alternatywne*. Z młodzieżą Szwajcarii niemieckiej w Einsiedeln, 15.06.1984, w: *OSdM*, n. 2, s. 143; Jan Paweł II, *Tworzyć*, Strasburg, 08.10.1988, n. 4, s. 318; Jan Paweł II, *Rozważanie w czasie Apelu Jasnogórskiego*, Częstochowa – Jasna Góra, 18.06.1983, n. 7, s. 401.

dziesięć słów zapisanych na dwóch tablicach, których najdoskonalsze wypełnienie odnajdujemy w *Kazaniu na Górze* (por. Mt,5) oraz w przykazaniu miłości (por. Mt 22,37–40; Mk 12,29–31; Łk 10,27). Papież przypomina młodym, że ów kodeks moralności jest również wpisany w naturę każdego człowieka, nawet tego, który nie poznał Boga. Tacy ludzie *sami dla siebie są Prawem* (Rz 2,14). *Wykazują oni, że treść Prawa wypisana jest w ich sercach, gdy jednocześnie ich sumienie staje jako świadek* (Rz 2,15). Dekalog oraz ewangeliczne osiem błogosławieństw są według Jana Pawła II fundamentem projektu życia młodego chrześcijanina, jego wyborów i uczynków, jego sumienia, w którym kształtują się *myśli na przemian oskarżające lub niewinniejące* (Rz 2,15)⁵⁶.

O tym, że Bóg dał każdemu człowiekowi rozum, by poznawał prawdę oraz wolę, by czynił to, co moralnie dobre, a także sumienie, które oświeca przypominał Biskup Rzymu młodym podczas ŚDM w Denver w Stanach Zjednoczonych⁵⁷. Było to nawiązanie do nauczania Soboru Watykańskiego II, który uczy, że sumienie jest najtajniejszym ośrodkiem i sanktuarium człowieka, gdzie przebywa on sam z Bogiem. W głębi sumienia człowiek odkrywa prawo, którego sam sobie nie nakłada, lecz któremu winien być posłuszny⁵⁸. Według Jana Pawła II prawo to nie jest zewnętrznym prawem ludzkim, ale głosem Boga, który wzywa każdego człowieka, by wyrwał się z niewoli złych pragnień i grzechu. Jest głosem, który pobudza do poszukiwania tego, co dobre i prawdziwe. Głos sumienia kieruje każdego człowieka ku obiektywnej normie moralnej, znajdującej konkretny wyraz w poszanowaniu osoby bliźniego i w zasadzie, według której nie należy czynić drugiemu tego, czego człowiek nie chciałby dla siebie samego⁵⁹. Papież wskazuje tu na moralność obiektywną, o której św. Paweł mówił, że „wypisana jest w sercach”, a potwierdzona jest „świadcstwem sumienia”. Chrześcijanin podążający drogą nawrócenia za Chrystusem odpowiada niejako na ów wewnętrzny głos sumienia. Odkrywanie tego głosu i bycie mu posłusznym jest zadaniem, które także wynika z wiary i stanowi bardzo ważny element w projekcie życia chrześcijańskiego.

Podczas swoich spotkań z młodymi Jan Paweł II bardzo często pytał o stan ich sumień. Według niego, odkrywanie swego wnętrza, poznawanie kim jestem, kształtowanie głosu sumienia prowadzi zawsze do poznania wyzwalającej prawdy (por. J 8,32) oraz upragnionej wolności⁶⁰. Jest to istotne zwłaszcza ze względu na roz-

⁵⁶ Por. LM, n. 6. Zob. także: Jan Paweł II, *Program ośmiu Błogosławieństw*. Spotkanie z młodzieżą, Peru – Lima, 02.02.1985, w: OSdM, n. 3, s. 177.

⁵⁷ Por. Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania modlitewnego*, VIII ŚDM – Denver – Cherry Creek State Park, 14.08.1993, n. II. 5, s. 269.

⁵⁸ Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, 07.12.1965, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje*, tekst polski, Poznań 2002, n. 16, s. 536–537.

⁵⁹ Por. Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania modlitewnego*, VIII ŚDM – Denver – Cherry Creek State Park, 14.08.1993, n. II. 5, s. 269.

⁶⁰ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego*, XII ŚDM – Longchamp – hipodrom, 23.08.1997, n. 6, s. 330. Zob. także: Jan Paweł II, *Homilia podczas Mszy św. w Niedziele Palmową*, II ŚDM – Buenos Aires – Avenida 9 de Julio, 12.04.1987, w: JPM, n. 8, s. 198; Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania modlitewnego*, VIII ŚDM – Denver – Cherry Creek State Park, 14.08.1993, n. II. 5, s. 269; LM, n. 6.

wijającą się kulturę technologiczną, przyzwyczajenia do panowania nad materią, odkrywania jej praw i mechanizmów, przekształcania ich według własnej woli. Jak twierdzi Jan Paweł II powstaje tu niebezpieczeństwo manipulacji sumieniem i jego wymogami. W świecie, który utrzymuje, że nie mogą istnieć żadne uniwersalne prawdy oraz nie ma już wartości absolutnych, dochodzi ostatecznie do konkluzji, że obiektywne dobro i zło nie mają żadnego znaczenia. Dobro oznacza wówczas to, co w danej chwili przyjemne i użyteczne. Złem nazywa się wszystko, co przeszkadza w zaspokojeniu subiektywnych pragnień. W ten sposób każdy człowiek może zbudować swój prywatny, niekoniecznie właściwy system wartości. Dlatego Biskup Rzymu wołał: „Młodzieży, nie ulegaj tej rozpowszechnionej, fałszywej moralności. Nie zagłuszaj swojego sumienia!”⁶¹.

Co jednak zrobić gdy sumienie zostało zdeprawowane? Jak można je odbudować? Jeżeli jest ono światłem i przestało świecić, jak można przebić się przez moralną ciemność? – pytał młodych papież. Wskazywał jednocześnie, że prawidłowe kształtowanie sumienia, jego odrodzenie, ma zawsze dwa źródła: „po pierwsze, wysiłek dogłębnego poznania obiektywnej prawdy, w tym także prawdy o Bogu; po drugie, światło wiary w Jezusa Chrystusa, który sam tylko ma słowa życia”⁶². To On mówi: *Ja jestem światłością świata. Kto idzie za Mną, nie będzie chodził w ciemności, lecz będzie miał światło życia* (J 8,12). Papież więc zapewnia młodych, że jeśli odważnie pójdą za Chrystusem, to przywrócą sumieniu należne mu miejsce i rolę oraz staną się, światłością świata i solą dla ziemi (por. Mt 5,13–14)⁶³.

Prawidłowo ukształtowane sumienie, nie zagłuszane i nie zakłamate, pozwala zawsze rozpoznać dobro i zło, nazywać je po imieniu. Dopomaga w tym wewnętrzna współpraca z dobrem, jaki jest Bóg i Jego prawda. Ponadto również wiara w bezgraniczną miłość Boga, pozwala odrzucić pokusy pochodzące od *ojca kłamstwa* (J 8,44), a w konsekwencji grzech, będący negacją Boga, odrzuceniem Jego światła. To światło jest źródłem dla wszelkich sądów i życiowych decyzji. Według Jana Pawła II czyni ono serce człowieka szlachetnym, braterskim i wolnym od różnych form zniewolenia, takich jak nieuporządkowane życie seksualne, przemoc, narkomania czy żądza władzy i posiadania, które pozostawiają samą pustkę i niepokój, stając tym samym na przeszkodzie prawdziwej miłości i szczęścia⁶⁴.

ZAKOŃCZENIE

Już na początku swego długiego pontyfikatu, podczas Mszy inauguracyjnej papieską posługę (22 października 1978) Jan Paweł II mówił do zgromadzonych na Placu św. Piotra w Rzymie tłumów: „Nie bójcie się! Otwórzcie na oścież drzwi

⁶¹ Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania modlitewnego*, VIII ŚDM – Denver – Cherry Creek State Park, 14.08.1993, n. II. 5, s. 269.

⁶² Tamże, s. 269–270.

⁶³ Por. tamże, s. 269.

⁶⁴ Por. Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania maryjnego z młodzieżą*, VI ŚDM – Jasna Góra, 14.08.1991, w: *JPM*, n. 5, s. 235–236. Zob. także: Jan Paweł II, *Spotkanie z młodzieżą*, IV ŚDM – Santiago de Compostela – Monte del Gozo, 19.08.1989, n. 2.2, s. 210.

Chrystusowi! Nie lękajcie się!”. Te słowa i wołanie powracały później wielokrotnie w jego nauczaniu, a zwłaszcza w spotkaniach z młodzieżą całego świata⁶⁵. Stały się one swoistym programem duszpasterskim nowego Biskupa Rzymu, a także krótką charakterystyką jego pontyfikatu, podczas którego nieustannie przynaglał i zachęcał do zgody na królowanie Chrystusa w chrześcijańskim życiu⁶⁶. Mówił do młodzieży: „Nie lękajcie się Jemu zawierzyć. On was prowadzi, da wam siłę, byście szli za Nim każdego dnia i w każdej sytuacji”⁶⁷, albo też wołał: „Budujcie wasze życie, zachowując w pamięci słowa i życie Chrystusa. Więcej nawet: uczcie się być samym Chrystusem, utożsamiając się z Nim we wszystkim”⁶⁸.

W ów program i schemat wpisują się konkretne propozycje papieża skierowane do młodych. Przedkładający je wielki pasterz Kościoła, znakomity kaznodzieja i pomysłodawca Światowych Dni Młodzieży, dokonuje jednak najpierw lekarskiej diagnozy stanu ducha i kondycji młodych. Zna swoich słuchaczy i odbiorców. Wie o ich zranieniach, trudnościach, doświadczeniach. Zna ich ambicje i pragnienia. Rozumie młodych, nie odrzuca z ich problemami, ale wychodzi im zawsze naprzeciw, poszukuje i odnajduje. Stawia też wymagania i nie lęka się być wymagającym. Wprowadza do „laboratorium wiary”. Uczy przy tym poznania siebie, odkrywania swego wnętrza, prawdy o głosie jakim jest sumienie. Podkreśla jak ważna jest sprawa osobistego nawrócenia. Wreszcie wręcza swoim słuchaczom do ręki kodeks moralny, który stanowią: dekalog, osiem błogosławieństw, a nade wszystko przykazania miłości. Wypełnieniem tych zasad jest jednak zawsze Jezus Chrystus, na którego Jan Paweł II wskazuje młodym do końca swego życia. Uczestnicy papieskiego projektu, jego wychowankowie, żyją dziś we współczesnym świecie. Są to politycy, nauczyciele, robotnicy, małżonkowie, świeccy i duchowni. Należy przypuszczać, że stali się oni również, na swój sposób, budowniczymi papieskiej cywilizacji życia i miłości.

⁶⁵ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne*. XV ŚDM, Rzym, Plac św. Jana na Lateranie, 15.08.2000, w: *JPM*, n. 4, s. 341–342. Zob. także: Cz. Drężek, *Jan Paweł II – wskazania na trzecie tysiąclecie*, Kraków 2002, s. 91.

⁶⁶ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne*. XV ŚDM, Rzym, Plac św. Jana na Lateranie, 15.08.2000, n. 4, s. 341–342. Zob. także: Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego*. XV ŚDM – Rzym – Tor Vergata – błonie, 19.08.2000, w: *JPM*, n. 6, s. 354.

⁶⁷ Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego*. XV ŚDM – Rzym – Tor Vergata, błonie, 19.08.2000, n. 6, s. 354.

⁶⁸ Jan Paweł II, *Homilia podczas Mszy św. w Niedzielę Palmową*, II ŚDM – Buenos Aires – Avenida 9 de Julio, 12.04.1987, n. 10, s. 199–200.

**JANA PAWŁA II „LABORATORIUM WIARY”
I KODEKS MORALNY DLA MŁODZIEŻY**

STRESZCZENIE

Przedłożony artykuł przypomina w zarysie nauczanie papieża Jana Pawła II (1920–2005) skierowane do młodzieży. Chodzi tu o swoisty program duszpasterski zaproponowany młodemu przez Biskupa Rzymu, na który składają się: „laboratorium wiary”, kodeks moralny (Dekalog, Osiem Błogosławieństw, przykazania miłości), praca nad głosem sumienia, nawrócenie. Wypełnieniem tych zasad jest zawsze osoba Jezusa Chrystusa, na którego Jan Paweł II wskazuje swoim młodym słuchaczom w homiliach, przemówieniach, a zwłaszcza podczas Światowych Dni Młodzieży.

**JOHN PAUL II „A LABORATORY OF FAITH” AND A MORAL CODE
FOR YOUNG PEOPLE**

SUMMARY

This article outlines the teaching of Pope John Paul II (1920–2005) addressed to young people. It is about a specific pastoral programme proposed to young people by the Bishop of Rome, which consists of: „laboratory of faith”, moral code (Decalogue, Eight Beatitudes, commandments of love), work on the voice of conscience, conversion. The fulfilment of these principles is always the person of Jesus Christ, to whom John Paul II points out to his young listeners in homilies, speeches and especially during World Youth Days.

**JOHANNES PAUL II. EIN „LABOR DES GLAUBENS”
UND MORALKODEX FÜR JUNGE MENSCHEN**

ZUSAMMENFASSUNG

Dieser Artikel gibt einen Überblick über die Lehre von Papst Johannes Paul II. (1920–2005), die sich an junge Menschen richtet. Es handelt sich um ein spezifisches pastorales Programm, das der Bischof von Rom den jungen Menschen vorschlägt und das Folgendes umfasst: „Laboratorium des Glaubens”, Moralkodex (Dekalog, Acht Seligpreisungen, Gebote der Liebe), Arbeit an der Stimme des Gewissens, Bekehrung. Die Erfüllung dieser Prinzipien ist immer die Person Jesu Christi, auf die Johannes Paul II. seine jungen Zuhörer in Predigten, Ansprachen und besonders während der Weltjugendtage hinweist.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Jan Paweł II, „*Bądźcie nieugięci, gdy trzeba bronić prawdy*”. Spotkanie z młodzieżą diecezji Como, „L'Osservatore Romano” wersja polska 7–8(1996), s. 22–25.
- Jan Paweł II, *Być chrześcijaninem, znaczy zgodzić się na życie alternatywne*. Z młodzieżą Szwajcarii niemieckiej w Einsiedeln, 15.06.1984, w: *OSdM*, s. 142–146.
- Jan Paweł II, Encyklika *Dives in misericordia*, 30.11.1980, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, s. 55–99.
- Jan Paweł II, Encyklika *Redemptor hominis*, 04.03.1979, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, s. 1–53.
- Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris Mater*, 25.03.1987, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, s. 257–317.
- Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio*, 07.12.1990, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 1, Kraków 1996, s. 377–460.
- Jan Paweł II, Encyklika *Veritatis splendor*, 06.08.1993, w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, t. 2, Kraków 1996, s. 531–637.
- Jan Paweł II, *Homilia podczas Mszy św. dla uczestników VII Międzynarodowego Forum Młodzieży, XV ŚDM – Rzym – Castel Gandolfo – dziedziniec Pałacu Apostolskiego*, 17.08.2000., w: *JPM*, s. 347–349.
- Jan Paweł II, *Homilia podczas Mszy św. na zakończenie IV ŚDM, IV ŚDM – Santiago de Compostela – Monte del Gozo*, 20.08.1989, w: *JPM*, s. 221–222.
- Jan Paweł II, *Homilia podczas Mszy św. w Niedzielę Palmową, II ŚDM – Buenos Aires – Avenida 9 de Julio*, 12.04.1987, w: *JPM*, s. 193–200.
- Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte*, 06.01.2001, Kraków 2001.
- Jan Paweł II, List do młodych *Parati semper*, 31.03.1985, w: *JPM*, s. 11–49.
- Jan Paweł II, *Odpowiedzi na pytania dotyczące wiary, Kościoła, świata. Dialog z młodzieżą w Lyonie*, „L'Osservatore Romano” wersja polska 10(1986), s. 26–29.
- Jan Paweł II, *Orędzie na II ŚDM*, 30.11.1986, w: *JPM*, s. 62–66.
- Jan Paweł II, *Orędzie na IV ŚDM*, 27.11.1988, w: *JPM*, s. 71–75.
- Jan Paweł II, *Orędzie na VIII ŚDM*, 15.08.1992, w: *JPM*, s. 94–99.
- Jan Paweł II, *Orędzie na XV ŚDM*, 29.06.1999, w: *JPM*, s. 134–140.
- Jan Paweł II, *Orędzie na XVIII Światowy Dzień Pokoju*, 08.12.1984, w: *JPM*, s. 51–61.
- Jan Paweł II, *Podstawowy problem ludzkiego życia*, Homilia podczas Mszy św. dla młodzieży – Lizbona, 14.05.1982, w: *OSdM*, s. 74–81.
- Jan Paweł II, *Pomóżcie budować społeczeństwo nowe*. Spotkanie z młodzieżą, Monza, 21.05.1983, w: *OSdM*, s. 98–101.
- Jan Paweł II, *Postępujcie na swej drodze jako ludzie radości*. Spotkanie z młodzieżą w Salzburgu, „L'Osservatore Romano” wersja polska 8(1988), s. 21.
- Jan Paweł II, *Program ośmiu Błogosławieństw*. Spotkanie z młodzieżą, Peru – Lima, 02.02.1985, w: *OSdM*, n. 3, s. 176–183.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do młodzieży, XV ŚDM – Rzym – Plac św. Piotra*, 15.08.2000, w: *JPM*, s. 342–346.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do studentów Wybrzeża Kości Słoniowej*, „L'Osservatore Romano” wersja polska 6(1980), s. 21.
- Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego, XII ŚDM – Paryż – Longchamp – hipodrom*, 23.08.1997, w: *JPM*, s. 326–332.
- Jan Paweł II, *Przemówienie podczas czuwania modlitewnego, XV ŚDM – Rzym – Tor Vergata – błonie*, 19.08.2000, w: *JPM*, s. 349–354.

- Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne*, XV ŚDM – Rzym – Plac św. Jana na Lateranie, 15.08.2000, w: *JPM*, s. 340–342.
- Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania maryjnego z młodzieżą*, VI ŚDM – Jasna Góra, 14.08.1991, w: *JPM*, s. 232–236.
- Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania modlitewnego*, X ŚDM – Manila – Luneta Park, 14.01.1995, w: *JPM*, s. 289–298.
- Jan Paweł II, *Przemówienie powitalne*, IV ŚDM – Santiago de Compostela – plac Obradoiro, 19.08.1989, w: *JPM*, s. 201–205.
- Jan Paweł II, *Spotkanie rozpoczynające II ŚDM*, II ŚDM – Buenos Aires, 11.04.1987, w: *JPM*, s. 185–193.
- Jan Paweł II, *Spotkanie z młodzieżą*, IV ŚDM – Santiago de Compostela – Monte del Gozo, 19.08.1989, w: *JPM*, s. 206–217.
- Jan Paweł II, *Tekst przemówienia papieskiego przekazany młodzieży do refleksji*, XII ŚDM – Paryż – Pola Marsowe, 21.08.1997, w: *JPM*, s. 310–315.
- Jan Paweł II, *Tworzyć*, Strasburg, 08.10.1988, w: *OSdM*, n. 4, s. 318.
- Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994.
- Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania modlitewnego*, VIII ŚDM – Denver – Cherry Creek State Park, 14.08.1993, w: *JPM*, s. 263–274.
- Jan Paweł II, *Rozważanie podczas czuwania modlitewnego*, X ŚDM – Manila – Luneta Park, 14.01.1995, w: *JPM*, s. 289–298.
- Jan Paweł II, *Rozważanie w czasie Apelu Jasnogórskiego*, Częstochowa – Jasna Góra, 18.06.1983., w: *JPM*, s. 397–401.
- Jan Paweł II, *Wszyscy jesteście powołani do pracy nad przemianą świata*. Spotkanie z młodzieżą w parku Sziwadzi, Bombaj, 10.02.1986, w: *OSdM*, s. 235–240.

Opracowania

- Bagrowicz J., *Współczesna młodzież*, „Ateneum Kapłańskie” 527(1997), s. 3–14.
- Dręzek Cz., *Jan Paweł II – wskazania na trzecie tysiąclecie*, Kraków 2002.
- Gołąbek E., *Duchowy portret młodzieży w ujęciu Karola Wojtyły – Jana Pawła II, Młodzież nadzieją Kościoła i świata. Kolekcja Communio 18*, s. 311–324.
- Góra J., *Ojciec pokoleń*, „Ethos” 3–4(67–68)2004, s. 149–160.
- Kostecki R., *Tajemnica współżycia z Bogiem*, Kraków 1985.
- Łuczak H., *Posługa duszpasterska wśród młodzieży polskiej*, Wrocław 1994.
- Majewski M., *Formacja religijna młodzieży i jej miejsce w Kościele*, w: *Ewangelizacja*, pod red. J. Kruciny, Wrocław 1980, s. 245–259.
- Pieckenhagen A., *Kerygmatyczny i moralny przekaz św. Jana Pawła II do młodzieży w jego listach i orędziach na Światowe Dni Młodzieży*, „Teologia i Moralność” nr 1(25), vol. 14(2019), s. 259–270.
- Rydz E., Ramsz J., *Rozwój celów decyzji życiowo doniosłych w biegu życia człowieka. Empiryczne badania młodzieży i osób dorosłych*, w: *Z zagadnień psychologii rozwoju człowieka*, red. E. Rydz, D. Musiał, Lublin 2007, s. 217–234.
- Salamon P., *Młodość (młodzież)*, w: *Jan Paweł II – Encyklopedia nauczania moralnego*, pod red. J. Nagórrego, K. Jeżyny, Radom 2005, s. 333–337.
- Sorkowicz A., „*Nawet gdyby inni od was nie wymagali...*” – o samowychowaniu człowieka młodego, „*Rozprawy Społeczne*”, 13(1)2019, 7–16.
- Xerri D., *Jezus Chrystus jedyną nadzieją człowieka w nauczaniu Jana Pawła II, Młodzież nadzieją Kościoła i świata. Kolekcja Communio 18*, s. 443–463.
- Velarde H., *Kościół, który żyje Eucharystią i w niej się wyraża, Młodzież nadzieją Kościoła i świata. Kolekcja Communio 18*, s. 228–246.